

УДК 811.161.2'42:821.161.2-1-34.09Фра
DOI <https://doi.org/10.24919/2518-1602.2025.10.15>

ПОЕМА-КАЗКА ІВАНА ФРАНКА «ЛИС МИКИТА» В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ

МАРІЯ ФЕДУРКО,

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mfedurko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Research ID: T-2629-2018 (<http://www.researcherid.com/rid/T-2629-2018>)

ОКСАНА ФЕДУРКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови і методики її навчання, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) fedurko19@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2842-0555>

Research ID: T-2591-2018 (<http://www.researcherid.com/rid/T-2591-2018>)

У статті йдеться про способи вербалізації в тексті поеми-казки Івана Франка «Лис Микита» інтегральної за своєю суттю лінгвістичної категорії експресивності, спрямованої на виявлення людського чинника в мові й мовленні. Її складники – субкатегорії інтенсивності, емотивності, оцінності, образності, стилістичної маркованості. Наголосивши, що у художньому творі аналізована категорія слугує найважливішим зі способів репрезентації ставлення автора до світу й до того, про що він оповідає, та засобом впливу на думки й почуття реципієнтів свого твору, дослідниці аналізують ті з одиниць і засобів різних мовних рівнів, котрі допомогли письменникові те ставлення й відповідні йому інтенції ословити.

Ключові слова: антропоцентризм, експресивність, експресема, емотивність, інтенсивність, оцінність, стилістична маркованість, комунікативно-дискурсивна парадигма, поема-казка «Лис Микита», Іван Франко.

IVAN FRANKO'S POETIC FAIRY TALE "LYS MYKYTA" IN THE CONTEXT OF THE LINGUISTIC CATEGORY OF EXPRESSIVENESS

MARIIA FEDURKO,

Doctor of Philology, Professor at the Department of Primary Education Fundamental Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mfedurko@ukr.net

OKSANA FEDURKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of English Practice and Methods of its Teaching, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) fedurko19@gmail.com

This article presents a linguistic analysis of Ivan Franko's poetic fairy tale *Lys Mykyta* from the standpoint of the conceptual foundations of contemporary linguistics – primarily anthropocentrism – and the related category of expressiveness. Emphasizing the integrative nature of this category, the researchers note that in a literary text, it functions to represent the author's worldview, moral and ethical values, and attitude toward both the world and the subject matter, while also enabling, through specific linguistic units (expressives), a targeted influence on the reader's thoughts and emotions.

This focus determined **the aim** of the study: to analyze those linguistic units and structures in Franko's *Lys Mykyta* that contribute to its high degree of stylistic markedness and emotional-imagery

expressiveness, thus confirming scientific observations regarding the work's dual addressive orientation, aesthetic multi-directionality, and multifunctionality.

*To achieve this aim, the study addressed the following objectives: 1) to identify fragments in the text characterized by expressive function; 2) to determine the linguistic levels at which the expressives operate; 3) to analyze their role in enhancing the overall expressiveness of Franko's *Lys Mykyta*.*

*The completion of these objectives led to several conclusions. First, Franko's poetic fairy tale *Lys Mykyta* clearly demonstrates that expressiveness is one of the key features of a literary text. Second, all linguistic levels possess the potential to contribute to expressiveness through their respective units. Third, the lexical, phraseological, word-formational, morphological, and syntactic expressives identified in the text enhance the dynamism and emotional impact of the author's narrative, its brevity and conciseness, the density of meaning, and its connotative depth. In doing so, they bring the reader closer to understanding Franko's wisdom, his remarkable linguistic skill, and ultimately, his literary genius. A promising avenue for further research is the analysis of Ivan Franko's other fairy tales within the framework of the examined category.*

Key words: *anthropocentrism, expressiveness, expressem, emotiveness, intensity, evaluativity, stylistic markedness, communicative-discursive paradigm, poetic fairy tale *Lys Mykyta*, Ivan Franko.*

Постановка проблеми. І. Франко у переконанні, що народ, його духовні провідники мають перейматися проблемами молоді, творенням її «я» (Франко, 1986, с. 401) (бо «яка молодь, таке й майбутнє народу» (Франко, 1956, с. 232)), у своїй літературній творчості звертався також до дітей, адресуючи їм твори найулюбленішого у цьому віці жанру – казки. «“Брильянтом”, що блискотить своїми чарівно-неповторними гранями» назвала Г. Сабат створений у них дивовижний світ фантазії, де «виявила себе бунтівна натура митця, його політична позиція, національна принципівість, громадянсько-агітаційний запал» (Сабат, 2013, с. 80). Творено його не тільки з розважальною настановою, а насамперед для того, щоб у «своєрідних, казкових шатах» (Тихолоз, 2016) продемонструвати дітям «гіркі істини людського буття у світі: життя – боротьба, поразка – смерть, розум – зброя, сила – перемога», повчаючи водночас бути «не жорстокими, лише спроможними до чесної боротьби оборонцями справедливості» (Тихолоз, 2018). Поема-казка І. Франка «Лис Микита» – найпопулярніша і «щодо свого значіння найважливіша» (Франко, 1937, с. 95) з-посеред творів цього жанру. Тож важливо, на нашу думку, приглянутися до її мови, засобами якої творено згаданий світ й оприявлено авторське ставлення до нього.

Аналіз досліджень. Казки – суттєвий складник творчої спадщини Івана Франка, який налічує понад п'ятдесят творів (Сабат, 2013, с. 6). Тож за весь період розвитку франкознавства вони не могли не бути об'єктом дослідницької уваги. Проте аналізували їх насамперед літературознавці, до того ж різних поколінь та з різною настановою: задля вивчення народних джерел творчості письменника та способів трансформації в ній сюжетів, мотивів і образів українського фольклору (О. Вертій, О. Дей), у порівнянні з творами чужомовних авторів (О. Горбонос); з метою аналізу їх як складника дитячої літератури (Д. Білецький, В. Бойко, І. Гмир); пізнання особливостей їхньої поетики та естетичних і етичних вартостей (Г. Сабат, Н. Тихолоз), генологічної специфіки (Н. Тихолоз). Казки І. Франка привертали увагу й педагогів з огляду на їхні потужні морально-виховні можливості (Н. Басюк). Зазначене стосується також одного з-поміж найкращих не лише Франкових творів (Франко, 1937, с. 95), а й усієї української літератури (Г.-Струк, 1999, с. 102) – поеми-казки «Лис Микита», яку аналізували М. Ільницький, В. Мелешко, Г. Сабат, Д. Г.-Струк, Н. Тихолоз, Т. Франко та ін¹.

Натомість коло дослідників мови казок І. Франка суттєво вужче, адже праці літературознавчого чи синкретичного планів демонстрували тільки побіжний погляд на неї – див., для прикладу, заувагу про стилістичні особливості згаданих творів (Сабат, 2013, с. 9) чи про засоби ритмізації мови в авторській переробці для малят народної казки «Ріпка» (Тихолоз, 2016). Першою ґрунтовною працею в ділянці лінгвістичного осягнення Франкових казок стала монографія Я. Закревської (1966). Щоправда, перед цим (1942 р.) В. Сімович опублікував зауваги

¹ У передмові до ювілейного 1941 р. видання «Лиса Микита» Б. Д. (треба думати – Богдан Данилович, його упорядник) зазначив: «Віддаючи в руки українському громадянству, дітворі й дорослим, оце ювілейне видання, можемо на кінці сміло сказати, що вже самий «Лис Микита», без усієї величезної і цінної спадщини Його Автора вистарчав би, щоб ім'я Івана Франка було вписане на вікі і на видних сторінках української літератури» (Франко, 1941, с. 6).

про мову як одяг думки і про те, які зміни варто, а які не варто вносити в текст одинадцятого видання поеми-казки Івана Франка «Лис Микита» (Сімович, 2005). На певні мовні особливості твору та їхні чинники вказує й Т. Франко (1937) у своїй монографії про нього (с. 31–39).

20-ті рр. ХХІ ст. позначені деякою активізацією уваги дослідників до мовного плану казок письменника – див., для прикладу, розвідку І. Тищенко (2021) про зміст і особливості функціонування в текстах цих творів базових концептів «щастя» й «біда», а також одну з наших статей, де на матеріалі казки «Лис Микита» простежено можливості морфонологічно-словотворчих засобів у досягненні експресії художнього тексту (Федурко, 2016). Про експресію синтаксичних одиниць крізь призму наукових поглядів письменника писала Н. Гуйванюк (Гуйванюк, 2009, с. 419–429). З. Франко, наголосивши на експресії як невід’ємному компоненті художності, розглянула використані Франком її засоби в контексті самотності його ідіостилю (Франко, 1979). Проте натепер ще не здійснено відповідного часові «детального розбору» мови казок Івана Франка загалом і поеми-казки «Лис Микита» зокрема, що засвідчує **актуальність** теми нашого дослідження, котре може стати однією зі сходенок на шляху її всебічного мовознавчого осмислення.

Його **мета** – проаналізувати ті з мовних одиниць і структур поеми-казки І. Франка «Лис Микита», які забезпечують їй високий ступінь стилістичної маркованості й емоційно-образної виразності, підтверджуючи в такий спосіб слушність думок дослідників про двоадресатність¹, естетичну різновекторність і поліфункційність цього твору.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація в сьогоденні лінгвістичної категорії експресивності пов’язана з утвердженням в науці про мову комунікативно-дискурсивної парадигми, заснованої на низці новітніх принципів на чолі з антропоцентризмом. У рамках цієї парадигми мову осмислювано як національно-культурний феномен, що відтворює спосіб світобачення й світовідчуття народу, його душу, глибокі, віками надбані традиції та передбачає вияв у мові й мовленні найрізноманітніших інтенцій її носіїв. Категорія експресивності семантико-стилістична й комунікативно-прагматична водночас. Вона виявляє себе в інтенсивності, емотивності, оцінності, образності, стилістичній маркованості і структурно-композиційних особливостях продуктів мовленнєвої діяльності – висловлень і текстів, накладаючи на їхній денотативний зміст певні емотивно-аксіологічні, виразно-зображальні та мовно-естетичні смисли і / чи співвідношення. Експресивність має також власні засоби вербального втілення, звані експресемами. Ними є одиниці різних рівнів мови, провідна диференційна ознака яких – логіко-емоційне підсилення як наслідок певних формальних і семантичних перетворень (Гуйванюк, 2009, с. 455).

У літературі експресемами найбільшою мірою властиві текстам, що репрезентують живе народне мовлення. До таких відносимо й твір І. Франка «Лис Микита», в основі якого – один із запозичених у вавилонян чи єгиптян, а далі давніх індусів сюжетів, котрий ще в ХІ ст. розпочав свої мандри літературами різних європейських народів (Франко, 1976, с. 58–67). Схарактеризувати його в контексті категорії експресивності – це виявити й проаналізувати ті з мовних засобів, що допомогли авторові створити таку казку, яка, оповідаючи про звірів, «одною бровою моргала на людей», що й у нас, мовляв, «між людьми хрещеними, не одно таке діється, про яке тут у казці розказано» (Франко, 1976, с. 58), тобто демонструвала їхні вади, викривала численні суспільні негаразди й пороки. Тож не могла вона не вийти емоційною, образною, із чітко прочитуваними оцінками, виразною. І насамперед завдяки експресемам – лексичним, фразеологічним, фонетичним, акцентологічним, словотворчим, морфологічним, синтаксичним.

Приглянемося до них пильніше. Почнемо з лексичних, бо словниковий склад мови – це не тільки найперший ключ до пізнання й репрезентації національної картини світу, але й засіб вираження широкої палітри емоцій, почуттів, оцінок, усього того, що пов’язане зі сферою емоційно-психічної діяльності людської свідомості. Серед лексичних експресем виділяють одиниці, у яких експресивність, звана інгерентною, – постійна й невід’ємна ознака, тобто вони є системно-експресивними (Гуйванюк, 2009, с. 417). Їм протиставлені слова з адгерентною

¹ Уже згадуваний Б. Д. пише: «І саме для селянства в першу чергу призначав Автор свій твір, а не виключно для дітвори, дарма, що зразу й друкував його у дитячому журналі. Для селянства і для старших читачів призначені й усі міркування-сентенції, що численно розкинені в цій поемі, та й для них призначена оця ідея – провідна думка твору, що зовсім ясно визирає з поза всього багатства Лисового гумору й пригод.

Наше все життя – війна є,
Кожний б’ється в ній як знає, –

ось основне Авторове ствердження відвічного закону й одночасно – додаймо – основної вартості життя» (Франко, 1941, с. 3–4).

експресивністю, які стають експресивно маркованими тільки у відповідних, передусім метафоричних контекстах (Гуйванюк, 2009 с. 453). В аналізованому тексті інгерентну експресивність репрезентують, зокрема, дієслова на взірць *дочвалати* 'ледве, з труднощами дійти до певного місця', *вибрехатися* 'вигадуючи, виплутатися зі скрутного становища', *ректи* 'урочисто промовляти', *потюпати* 'піти дрібними кроками'. Обставинний доважок в дефініції значень цих лексем (ледве, вигадуючи, урочисто, дрібними кроками) сигналізує про характер смислових і / чи емоційно-оцінних відтінків у їхній семантичній структурі, наприклад: *Хто найшвидше дочвалає, / Вовка з місця геть зіпхає, / Матиме найбільшу честь* (ЛМ, с. 266); *Вже я вибрешусь, будь певний!* (ЛМ, с. 325); *І потюпав Лис мій гладко* (ЛМ, с. 345). Одиницям інших частин мови цей вид експресивності теж властивий. За приклад наведемо іменники *убійця, хапун, драбуга, злоба, зрада* тощо: *А убійця – Лис Микита!* (ЛМ, с. 270); *Ні, кінець зробити мушу / Всім подібним хапунам!* (ЛМ, с. 272); прикметники *любий, злий, лютий, поганий, щедрий, чесний* тощо: *Та тепер, мій любий кривний, прошу в хату!* (ЛМ, с. 325); *Царю і весь чесний зборе! / Превелике, люте горе / По заслуді мене б'є!* (ЛМ, с. 301); *Та щедре жниво на погані новини* (ЛМ, с. 324); прислівник *журливо*: «Мало доброго! – *журливо рік* Бабай (ЛМ, с. 324), а також різноманітні частки: *То він шарпне, дряпне, смикне, / Далі з болю як не рикне, / Аж почули в небесах* (ЛМ, с. 276) та вигуки: «Добре то старі казали: / Жди від ворога похвали! / Що тут наплели, гай, гай!» (ЛМ, с. 268); *Глянув – ой, небесна сило!* (ЛМ, с. 272).

Експресивно нейтральні одиниці, наприклад: *дерти* у значеннях '1) розривати щось на шматки; 2) відокремлювати щось від чогось'; *м'яти* – 'стискати; робити нерівним; бгати'; *собака* – 'домашня сторожова тварина'; *ляпати* '1) падати краплями; 2) бити чимось об щось', ужиті в засвідченому контекстом переносному значенні (*дерти* = 'швидко бігти, втікати'; *м'яти* = 'хапливо, пожадливо їсти'; *голити* = 'їсти ретельно, не залишаючи ні крихти'; *собака* = 'хитра, спритна людина чи звір'; *ляпати* = 'немудре казати'), позначені особливою експресією, пов'язаною з атрибутивним компонентом їхньої семантичної структури: *І в попівство просто дру* (ЛМ, с. 289); *Здибав Вовка край дороги, – / Той остатню Щуку мне* (ЛМ, с. 269); *Прибігаю: Вовк ще голить! / Не доївши, кинув полоть, / З смальцем розпочав діжу* (ЛМ, с. 288); *А Микита, той собака, / Реготавсь <...>* (ЛМ, с. 266–267); *Так Вовчисько ляпав здуру* (ЛМ, с. 342).

Часом автор «зіштовхує» в тексті одиниці відмінних емоційно-оцінних планів, з гумором та великою долею іронії розкриваючи предмет мовлення й посилюючи експресивність вислову загалом, пор.: *Хоч як жалібно сю повість, мов сумную дуже новість, Вовк цареві голосив, То царця хихоталась, Та й цар, щоб не знявся галас, ледве в собі сміх душив* (ЛМ, с. 267).

З. Франко, характеризуючи народнорозмовну мову як одне з джерел Франкової поезики, експресивну функцію її одиниць вбачає в забезпеченні «якірності», «заземленості» його поетичного мовлення, у створенні в читача ілюзії певної співучасті в змальовуваних подіях (Франко, 1979, с. 21). Поема-казка «Лис Микита» не становить у цьому плані винятку. До того ж, дбаючи про те, «щоб із кожної строфки віяло нашим рідним українським духом» і щоб був не затертим при цьому галицький їх колорит (Франко, 1976, с. 57, 67), письменник майстерно скористався експресивними можливостями діалектизмів кожного з різновидів, зокрема лексичних: *дригли* = холодець, *лучитися* = траплятися, *чинитися* = прикидатися; семантичних: *публіка* = сором; словотворчих: *парканадцять* = кільканадцять, *зажертий* = зажерливий; морфологічних: *миш*, *мишми* = миша, *мишами*, *дільом* = дітям, *на межі* = на межі, *накинесь* = накинеться, *позбуться* = позбутися; *зна*, *балака* = знає, *балакає*; фонетичних: *штири* = чотири, *страж* = сторожа, *се* = це, *горівка* = горілка: *Треба ж тій біді лучиться, Щоб той плач його Вовчиця, Вчула, йдучи бережком* (ЛМ, с. 349); *Слухайте, яку публіку / Він зробив їй що й довіку / Не позбуться їй знаку* (ЛМ, с. 346); *Парканадцять літ вже тому / Як мій батько – де, в якому / Місці, хто се зна – напав / Славний скарб царя Гороха* (ЛМ, с. 301); *Вовк неситий, Вовк зажертий!* (ЛМ, с. 307); *Чей же є де в закамарку / Хоч одна порядна миш?* (ЛМ, с. 281); *Як на тебе він накинесь, Ти чинись, мов з страху гинеш!* (ЛМ, с. 354); *Стала страж кругом, як мур* (ЛМ, с. 294).

Фразеологізми як одиниці мови характеризує висока емоційно-оцінна наснаженість, бо основна їхня функція все ж не номінативна, а емоційно-образна, аксіологічна чи прагматична. Закономірно, що вони посилюють експресію висловленого: *Та як мишей ти бажаси, / Мурку любий, – тут їх маєш, / Що хоть ними гать гати!* (ЛМ, с. 281); *Кім Мурлика поклонився / І в дорогу спорядився, / Хоч по шкірі дер мороз <...>* (ЛМ, с. 279); *Кім Мурлика до дороги /*

Добре взяв за пояс ноги (ЛМ, с. 279). Цим пояснюємо часте їх уживання в тексті Франкового твору, навіть у межах одного речення-висловлення, пор.: *Вчора ще пустив він крові* ('дуже побив') / *Війтовому Козутові, / Аж Козут і дух спустив* ('умер') (ЛМ, с. 282); трапляється, що й з видозміною структури чи складу, але без зруйнування самого фразеологізму: *Штири Барани відразу / Мої кости на логазу, / Бачилося, потовкли* (ЛМ, с. 266), пор. із загальнономовними *потовкти на пишно* в значенні 'розбити щент' (ФСУМ 2, с. 682); *Того й Лис державсь усе: / Хоч мороз шкребе по тілі / Але рухи бистрі, смислі, / Гордо голову несе* (ЛМ, с. 343) супроти загальнономовних [аж] *мороз дере (подирає, пробирає* і т. ін. / *подер (подрав, пробрав* і т. ін.) *по шкурі (по спині, за плечі, поза спиною, поза шкурою* і т. ін.) 'кому-небудь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін.' (ФСУМ 1, с. 506); *високо нести (тримати) голову* 'поводити себе гордо, з почуттям власної гідності' (ФСУМ 2, с. 547). Наявні також фрагменти, у яких певне словосполучення вжите одразу у двох функціях – як вільне найменування певного поняття / ситуації, тобто в прямому (буквальному) своєму значенні, а також у переносному – у ролі фразеологізму, як-от *показувати / показати хвіст (хвоста)* 'тікати від кого-небудь' (ФСУМ 2, с. 665): «*Де він? Де той Лис – питає. – / Показав нам тільки хвіст!*» (ЛМ, с. 290), що, безперечно, слугує згущенню думки, конотативному її ускладненню.

У тексті казки великою частотністю позначені словотворчі експресеми. Маємо на увазі численні похідні з меліоративними, зменшено-пестливими суфіксами (-еньк(о), -ик, -j(о), -к(а), -ок, -очк-, -ц(е), -ун'(о), -еньк-, -есеньк-, -уськ-, -іськ-) і пейоративними, збільшено-згрубілими (-аш, -езн-, -ив(о), -ил(о), -иськ(о), -ищ(е), -ук(а), -уг(а), -уц-), до того ж різного частиномовного статусу – іменникові: *Вилетіла Муха з хати Комаренька рятувати* (ЛМ, с. 332); *Мурицю, – каже Лис, – май розум!* (ЛМ, с. 280); *А поганий той Лисюра, / Що так вибрехавсь від шнура / Він є винятий з-під прав!*<...> (ЛМ, с. 323); *Та прокляті бараниська / Не вважають, що смерть близька, / Що зомлілий я лежу*<...> (ЛМ, с. 266); *Розбив собі головище / На дубовий конарище* (ЛМ, с. 332); прикметникові: <...> *А у тої господині / На близесенькій бантині / Спав курей довгенький ряд* (ЛМ, с. 297); <...> *Два грубезні листи написав* (ЛМ, с. 320); *А ви, кляті, виходіте, / Завзятущі вороги!* (ЛМ, с. 346); займенникові: *Вовк*<...> / *При саміських дверях став* (ЛМ, с. 290); прислівникові: *В ліс, у корчі збіг борзенько, / Ліг та стогне так тяженько, / Мовби з нього перло дух* (ЛМ, с. 277).

Часом деривати з пестливими суфіксами Франко вживає у функції інтенсифікаторів: *То за всі ті подлі штуки він тяженько відповість* (ЛМ, с. 291) або ж як засіб вираження іронії, особливо в мовленні Лиса Микити, як у випадку з побитим ведмедем, що так і не скуштував обіцяного меду: *Ну, вуйцуню, мовить, сита / Вже душа? А добрий мід? / Та й гаразд ви попоїли! Хочете, я щонеділі / Справлю вам такий обід!* (ЛМ, с. 357), чи гострого засуду або ж сатири: *Сам же, хоч би мусів тріснуть, / До крихітки все зіжрав* (ЛМ, с. 296). Часто в одній строфі автор вдається до різних засобів вираження оцінки чогось чи когось (суфіксів здрібнілості й згрубілості, форм родового відмінка іменника на позначення великої кількості чогось, числівників і числівникових займенників, емоційно-оцінних вигуків), наприклад: *А в спіжарні – божє кріпкий! / Світ затьмився нам до дрібки, / Стільки там добра для нас: / М'яса, сала, вуженини, / Штири пілті солонини / І довжезний ряд ковбас!* (ЛМ, с. 287–288).

До розряду словотворчих засобів витворення мовної експресії як компонента художності (Франко, 1979, с. 19), якими успішно скористався у своїй казці Іван Франко, відносимо й т. зв. квазидієслова, тобто вигуки, ужиті в ролі присудкових слів. Їхню суттєву вищу експресивність унаочнюють ті із сусідніх строф, які містять квазидієслово й спільнокореневе з ним відзвучо-наслідувальне дієслово, пор.: <...> *Світ мені заморочився, / Я схитнувся, поточився, / З Индиком геген униз! Ну, та й мав я тут пригоду! Полетів, та не до поду / А на тік у сіни впав. / Геннув так з цілого маху*<...> (ЛМ, с. 297). Квазидієслова передають то швидкість, різкість, раптовість дії: *Довго ще так правувались, / Щохвилини розбігались Та й рогами в мене бух!* (ЛМ, с. 266); *Бурмило Трах його прилюдно в рило!* (ЛМ, с. 294); *Зараз у відро стрибнула / Та й з ним шусть!* – униз пішла (ЛМ, с. 350); *Втім, мов блискавка, з укриття / Як не скочить Лис Микита Та й хахан його мельком!* (ЛМ, с. 332), то її повторюваність, тривалість шляхом дублювання того самого компонента: *А Бурмило трух-трух-трух!* (ЛМ, с. 277) або близького за звуковим складом: *Кинулись на вуйка духом! Лиш луп-цуп! та трах-таррах* (ЛМ, с. 277). Можуть бути вжиті як у складі присудкових сурядних рядів: *І у річку скочив сміло, / І шасть-прасть – в сильце спіймавсь* (ЛМ, с. 282); *У вікно я заглядаю, / Лапою шкряб-шкряб, благаю, /*

Щоб вікно він отворив (ЛМ, с. 289), так і в позиції одиничного присудка: *Бурмило / Трах його прилюдно в рило!* (ЛМ, с. 294), проте з незмінно однаковою настановою – надати виразності й динамізму авторській оповіді, не полишити читача байдужим до того, про що у ній ідеться.

Посилнюють експресію викладу різноманітні за семантикою віддієслівні нульсуфіксальні іменники, наприклад: *розказати – розказ, ричати – рик, стискати – стиск, боятися – бій, зламати – злом, потопити – потоп*: *Розказ твій – то голос з неба <...>* (ЛМ, с. 274); *А Охрім, багач-мужик, / Пробудився, – що за рик?* (ЛМ, с. 276); *Хоть то я не маю бою / Перед військом тим його, / Та все ліпше в самій річі / Зразу злому запобічи, / Ніж чекать бог зна чого* (ЛМ, с. 326); *Вхопила мене потоп* (ЛМ, с. 309), також відприкметникові: *дикий – дич, поганій – погань*: *«Будь ти чесний! / що за торг би був чудесний, / А та дич б'є по зубах* (ЛМ, с. 331); *Ну, та й погань, боже крий!* (ЛМ, с. 342), збірні іменники із суфіксом *-ств-*: *Хоч сам винен за лакомство, / А на мене віроломство, / Злобу й зраду наклепав* (ЛМ, с. 290); *Закінчить твоє злидарство, / Запросить на паламарство* (ЛМ, с. 337); *Ласка панська, вплив жіноцтва вищі понад всі свідоцтва <...>* (ЛМ, с. 338).

Щодо експресивних характеристик похідних, то вони увиразнені ще й у випадку їхньої okazionalності, наприклад, *гвардиста, владия, убійця* супроти усталених *гвардієць, владар, вбивця*: *Зайць – гвардиста народовий* (ЛМ, с. 316); *Другий раз се цар, наш владия, Через свого післанця На свій суд ось кличе вас* (ЛМ, с. 279). До таких відносимо й дериват, утворений за моделлю церковнослов'янizmів із суфіксом *-тель*, що є ознакою стилістично позитивно маркованої (книжної) лексики: *правитель, учитель, вершитель* тощо. Взаємодія цього суфікса з основою дієслова *урвати* в значенні «4. Діставати, захоплювати, одержувати що-небудь нечесним шляхом, діючи хитрістю, силою і т. ін.» (СУМ, 1979, с. 476) надає похідному та й усьому його контекстові протилежно маркованої конотації, пор.: *Що? – кричав звірів правитель. – Чи знов сміє той урвитель / Насміхатись з моїх слів*» (ЛМ, с. 284).

У казці виявляємо градаційні ряди дієслів-синонімів, утворених за схемою одного словотвірного типу: *Довго Вовк сидів і думав, / Далі з жалю аж зарюмав, / Як завив, як заридав* (ЛМ, с. 307); *Втім з відром у воду впала, – / То завила, застогнала, / Аж піднеслися бульки* (ЛМ, с. 350). Мета вживання їх – увиразнити міру страждань Вовка і Вовчиці, але в незмінно гумористичному ключі. Його в першому випадку посилює наступна строфа, виписана в молитовній тональності: *«Небо, земле і всі моря! / З глибини свого горя / Плач підношу я до вас, / Щоб вас плач той і ридання, / Образ мойого страждання, / До основ, до dna потряс* (ЛМ, с. 307). Закцентуємо в цьому фрагменті на значущості для гумористичного прочитання стилістично маркованих (просторічних) форм, які дисонують метафоризованим сполукам з *глибини горя, образ страждання*.

Синтаксичні експресеми – це насамперед усілякі відхилення від типових синтаксичних конструкцій (граматичні інновації), пов'язані, за Н. Гуйванюк, з переієрархізацією смислів та витворенням мікроконтекстної, макроконтестної й підконтекстної семантики (Гуйванюк, 2009, с. 462). Окрім них, конструкції з інгерентною експресивністю – окличні речення, серед яких – спонукальні, питально-риторичні, з однорідними членами, інфінітивні. Усі разом вони слугують базою різноманітних стилістичних фігур – повтору, інверсії, антитези, ампліфікації тощо, які допомагають мовцеві чи авторові адекватно зобразити певне явище чи ситуацію й оцінити їх відповідно до власних світоглядних і морально-етичних орієнтирів.

Окличних речень не бракує в тексті Франкової казки. Часто-густо вони домінують у строфі або ж загалом структурують її: *Га, ти міх брехень і зради! / Ні, не надійся пощади! Яця ти на смерть загриз! / Цап, твій спільник в Яця смерти, / Вже на штуки є роздертий, / Се й тебе жде, пане Лис!* (ЛМ, с. 344). Нерідко їхніми компонентами є вигуки, частки, квазидієслова: *Ого-го, вже й ти співаєш! / Але славний голос маєш! Тенор! Ах, люблю на смерть! Жалібно, аж лється в душу!..* (ЛМ, с. 283);

Не становлять винятку й речення із сурядними рядами головних членів речення: *Стиль, язик, думки, – чудесні!* (ЛМ, с. 322); *А свиня з дітьми на тамі / Хлюпа, плюска, муркотить* (ЛМ, с. 309) і другорядних: *«Най умру, / А тобі, брехуне, вбійце, / Зраднику і кровопійце, / Хавку клятую запру!»* (ЛМ, с. 352) та з повторами: *Лізу, лізу, шкандибаю, / Чоловіка надібаю, – Кравчик був, мені й не страх* (ЛМ, с. 313); *«Що, що, що се ти сказав?<...>»* (ЛМ, с. 300). У частині мікротекстів вони взаємодіють: *Стогне, сапа, мій Бурмило! Але дуб трима й трима* (ЛМ, с. 276).

Інфінітивні структури як у складі простих речень: *В світі вже не **жить** мені* (ЛМ, с. 310), так і складних: *Лиш позаочі шептати / Вмієте, а щоб в лице / **Стати** сміло, доказ **дати** / І життям за правду **стати**, – / О, то вас нема на це!* (ЛМ, с. 346) додають емоційної напруги, що не відпускає читача упродовж усієї казкової дії.

Вдається автор і до порівняльних конструкцій, зазвичай однослівних, із природним, ситуативно вмотивованим об'єктом: *Ми ні силою не вгодні, / Ні, **як карпи**, многоплідні, / Ні нічвиди, **як Сова**, / Ані бистрі, **як той Заєць**, / В нас підмога лиш одна єсть – / Се розумна голова* (ЛМ, с. 326); *Затверджу чуття, **як крицю*** (ЛМ, с. 313).

В аналізованому тексті виявляємо доволі багато небайдужих до експресії інверсованих структур, уживаних переважно по дві й більше в одній строфі: *Там лежить той **скарб** неткнутий... / Царю, твій він мусить бути, / Я тобі його зберіг!* (ЛМ, с. 304); *Щоб **влекш** себе хоч трошки, / Я удався до ворожки І такий почув завіт: / «Хочеш **баранів** ти спасти, / Мусиш сам себе **покласти** / В жертву вольну за свій рід* (ЛМ, с. 311). До переліку використаних І. Франком синтаксичних експресем треба віднести й речення з еліпсисом, наприклад, такі: *Я й не зчувся, а за мною **слуги, служниці юрбою**, – / **От я духом через пліт*** (ЛМ, с. 289). В обох виділених частинах складного речення бракує присудка, на обов'язковість якого вказують залежні від нього компоненти: *за мною, юрбою* – у першій із них *і духом, через пліт* – у другій. Проте цей пропуск не є вадою тексту, навпаки, він робить його лаконічнішим, стислішим, семантично багатоплановішим і динамічнішим.

Ампліфікацію в тексті казки письменник вибудовує на обох типах градаційних синонімних рядів – висхідному: *Серед ями / Микитиха з діточками / **Плаче, сліз потоки ллє*** (ЛМ, с. 317) і низхідному: ***Луцать, б'ють** без милосердя!* (ЛМ, с. 343). Не уникає він і антитези: *Насміх доли так хотів: / У душі пророцькі речі, / А кругом лоби овеці, / Сіно, жвачка, теплий хлів!* (ЛМ, с. 311).

Зазвичай автор вживає поряд експресеми різного плану – лексичні, фразеологічні, словотворчі, синтаксичні, фонетичні чи стилістичні, домагаючись у такий спосіб реалізації свого поетичного замислу, наприклад: *Я з тобою **биться** хочу, / **Клятий** твій **язик** **вкорочу** / **Щоб не брав** ти нас на **кпи!*** (ЛМ, с. 346) – окличне речення з інверсією, експресивно маркованим інфінітивом *биться* (при стилістично нейтральному *битися*), модифікованим фразеологізмом *брати на кпи* – загальнономовний *брати на кпини* 'насміхатися, глузувати з кого-небудь' (ФСУМ 2, с. 51).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здійснений у контексті категорії експресивності аналіз поеми-казки Івана Франка «Лис Микита» дає підстави для таких висновків. Один із провідних принципів сучасної лінгвістики – антропоцентризм – передбачає аналіз мови загалом, її одиниць і явищ, продуктів мовленнєвої діяльності в пов'язанні з людиною, її світом, емоціями, морально-етичними настановами, оцінками, намірами, вчинками. Лінгвістична суперкатегорія експресивності та її одиниці (експресеми) належать до переліку тих, що допомагають ці зв'язки унаочнити. Поєма-казка І. Франка «Лис Микита» слугує яскравим підтвердженням того, що експресивність – одна з найважливіших характеристик художнього тексту і що кожен із мовних рівнів володіє можливостями через відповідні одиниці долучатися до її створення, допомагаючи в реалізації замислу автора, оприявненні його філософсько-естетичної концепції, актуалізації морально-етичних пріоритетів, оцінок, ставлень. Виявлені в тексті поеми-казки лексичні, фразеологічні, словотворчі, морфологічні й синтаксичні експресеми забезпечують динамізм і емоційність авторського викладу, його стислість, лаконічність, згущення думки, її конотативну ускладненість, наближаючи в такий спосіб усіх нас до осягнення Франкової мудрості, блискучої мовної вправності, до глибинного, врешті-решт, пізнання його геніальності. Перспективним у зв'язку із зазначеним вважаємо вивчення інших казок письменника в аспекті їхніх емоційно-оцінних і виразно-зображальних можливостей.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ЛМ – Франко І. Лис Микита. Іван Франко: Твори в 2 т. Київ : Вид-тво художньої літератури «Дніпро», 1981. Т. 1. С. 264–360.

СУМ – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1993. Кн. 1. 528 с. Кн. 2. 529 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Гуйванюк, Н. (2009). *Слово – Речення – Текст*. Чернівці : Чернівецький національний університет, 664 с.
- Гусар-Струк, Д. (1999). Відзискання «Лиса Микити». *Сучасність*, 4, 96–103.
- Закревська, Я. В. (1966). *Казки Івана Франка: (мовно-художній аналіз)*. Київ : Наукова думка., 106 с.
- Льницький, М. (2016). Два варіанти лисячої одиссеї («Райнеке-Лис» Йоганна Вольфганга Гете і «Лис Микита» Івана Франка). *Українське літературознавство*, 80, 147–158.
- Сабат, Г. (2013). *Казковий світ Івана Франка*. Іван Франко. Казки / упорядник, автор передмови і коментарів Галина Сабат. 2-ге вид. зі змінами. Дрогобич : Коло, 5–80.
- Сімович, В. (2005). «Лис Микита» в новім одязі. Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та примітки М. Білоус і З. Терлака. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 167–168.
- Тихолоз, Н. *Франкові казки для малят: етика і поетика*. Франко: Наживо / Franko: Live. 02. 06. 2016. URL: <https://surl.li/uxdyvh>.
- Тихолоз, Н. *Невмирущий Лис Микита, або надзвичайні пригоди рудого крутихвоста*. Франко: Наживо / Franko: Live. 31.05.2017. URL: <https://surl.li/kywxro>
- Тихолоз, Н. *Боротьба за виживання, або чому гинуть і перемагають звірі в казках Івана Франка*. Франко: Наживо / Franko: Live. 17. 03. 2018. URL: <https://surl.li/cc/xzehmk>
- Тищенко, І. (2021). Концепти «щастя» і «біда» в прозових казках Івана Франка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*, 49. Т. 2, 113–118.
- Федурко, М. (2016). Українські морфолого-словотвірні явища в контексті категорії експресивності (на матеріалі поеми Івана Франка «Лис Микита»). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, 214–229.
- Франко, З. (1979). Засоби художньої експресивності у мові творів Івана Франка. *Українська мова і література в школі*, 1, 19–25.
- Франко, І. (1956). *Громадські права студентів*. І. Франко. Літературно-критичні статті. Київ : Держлітвидав, 431с.
- Франко, І. (1976). *Лис Микита. Передмова до четвертого видання*. Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка. Т. 4, 57–67.
- Франко, І. (1986). *Одвертий лист до гал[ицької] української молодечі*. І. Франко. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка. Т. 45, 401–409.
- Франко, І. (1941). *Лис Микита*. >Краків : Українське видавництво, 168 с.
- Франко, Т. (1937). «Лис Микита». *Критичний розбір поеми Івана Франка*. Львів : Накладом Товариства, 103 с.

REFERENCES

- Huivaniuk N. (2009). *Slovo – Rechennia – Tekst [Word – Sentence – Text]*. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet. [in Ukrainian].
- Husar-Struk, D. (1999). Vidzyskannia “Lysa Mykyty” [Retrieving “Nikita the Fox”]. *Suchasnist*, 4, 96–103. [in Ukrainian].
- Zakrevska, Ya. V. (1966). *Kazky Ivana Franka: (movno-khudozhnii analiz) [Ivan Franko's Fairy Tales: (Linguistic and Artistic Analysis)]*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Plnytskyi, M. (2016). Dva varianty lysiachoi odisei (“Raineke-Lys” Yohanna Volfanga Gete i “Lys Mykyta” Ivana Franka) [Two versions of the fox odyssey (“Reineke the Fox” by Johann Wolfgang Goethe and “Mykyta the Fox” by Ivan Franko)]. *Ukrainske literaturoznavstvo*. Vyp. 80. 147–158. [in Ukrainian].
- Sabat, H. (2013). *Kazkovyi svit Ivana Franka [The Fairy Tale World of Ivan Franko]*. Ivan Franko. Kazky / uporiadnyk, avtor peredmovy i komentaryv Halyna Sabat. 2 vyd. zi zminamy. Drohobych : Kolo, 5–80. [in Ukrainian].
- Simovych, V. (2005). “Lys Mykyta” v novim odiahu [“Mykyta the Fox” in new clothes]. Frankiana Vasyliia Simovycha / Uporiad., peredmova ta prymitky M. Bilous i Z. Terlaka. Lviv: LNU im. I. Franka, 167–168. [in Ukrainian].
- Tykholog, N. (2016). *Frankovi kazky dlia maliat: etyka i poetyka [Frank's fairy tales for kids: ethics and poetics]*. Franko: Nazhyvo / Franko: Live. 02. 06. URL: <https://surl.li/uxdyvh>. [in Ukrainian].
- Tykholog, N. (2017). *Nevmyrushchyi Lys Mykyta, або надзвичайні пригоди рудого крутихвоста [The Immortal Fox Nikita, or the Extraordinary Adventures of the Red-Tailed Fox]*. Franko: Nazhyvo / Franko: Live. 31.05. URL: <https://surl.li/kywxro>. [in Ukrainian].
- Tykholog, N. (2018). *Borotba za vyzhyvannia, або чому гинуть і перемагають звірі в казках Івана Франка [The struggle for survival, or why animals die and win in Ivan Franko's fairy tales]*. Franko: Nazhyvo / Franko: Live. 17. 03. 2018. Retrieved from: <https://surl.li/cc/xzehmk>. [in Ukrainian].
- Tyshchenko, I. (2021). Kontsepty “shchastia” i “bida” v prozovykh kazkakh Ivana Franka [The concepts of “happiness” and “misfortune” in Ivan Franko's prose tales]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, 49. Т. 2. 113–118. [in Ukrainian].
- Fedurko, M. (2016). Ukrainski morfonoloho-slovotvirni yavyshecha v konteksti katehorii ekspresyvnosti (na materialii poemy Ivana Franka “Lys Mykyta”) [Ukrainian morphological and word-forming phenomena in the context of

- the category of expressiveness (based on the material of Ivan Franko's poem "Mykyta the Fox"). *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*, 214–229. [in Ukrainian].
- Franko, Z. (1979). *Zasoby khudozhnoi ekspresyvnosti u movi tvoriv Ivana Franka* [Means of artistic expressiveness in the language of Ivan Franko's works]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 1, 19–25. [in Ukrainian].
- Franko, I. (1956). *Hromadski prava studentiv* [Civil rights of students]. I. Franko. *Literaturno-krytychni statii*. Kyiv : Derzhlitvydav. [in Ukrainian].
- Franko, I. (1976). *Lys Mykyta. Peredmova do chetvertoho vydannia* [Mykyta the Fox. Preface to the fourth edition]. Ivan Franko. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv : Naukova dumka. T. 4. 57–67. [in Ukrainian].
- Franko, I. (1986). *Odvertyi lyst do hal[ytskoi] ukrainskoi molodezhi* [An open letter to the Ukrainian youth of Galicia]. I. Franko. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv : Naukova dumka. T. 45. 401–409. [in Ukrainian].
- Franko, I. (1941). *Lys Mykyta* [Mykyta the Fox]. Krakiv : Ukrainske vydavnytstvo. [in Ukrainian].
- Franko, T. (1937). "Lys Mykyta". *Krytychnyi rozbir poemy Ivana Franka* ["Mykyta the Fox". A critical analysis of Ivan Franko's poem]. Lviv : Nakladom Tovarystva [in Ukrainian].